

ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.15407/ETET2020.03.107](https://doi.org/10.15407/ETET2020.03.107)

УДК 330.831.2

JEL: B13, E42.

Олександр Ковальов

ТЕОРІЯ ЦІННОСТІ ГРОШЕЙ КАРЛА МЕНГЕРА

Метою статті є комплексне уявлення теорії цінності грошей К. Менгера. Основним методом виступив контент-аналіз його маловідомих статей, присвячених як питанням теорії грошей, так і практичним питанням проведення грошової реформи в Австро-Угорщині. Відповідно до існуючих класифікацій теорія грошей Менгера визначена як еволюційна за критерієм походження, функціональна за критерієм природи цінності і психологічна за критерієм чинників зміни цінності. Продемонстровано, що первісний погляд Менгера на джерело цінності грошей в руслі субстанціонального підходу може бути пояснений поєднанням його з еволюційним підходом до походження грошей і протистоянням з номіналізмом, які поділяв раціоналістичний підхід до їхнього походження. Пізніше, в роботах 1890-х років, спостерігається зрушення в бік функціонального підходу, що обумовлене в тому числі появою нових господарських явищ. Показано заперечення Менгером механістичного варіанта кількісної теорії грошей як невідповідного базовим передумовам аналізу. Визначення сутності грошей їх становищем в народному господарстві, яке формується суб'єктивними діями людей, створює основу для психологічного пояснення зміни цінності грошей. Аналізуються введені Менгером в науковий обіг поняття внутрішньої і зовнішньої цінності грошей і причини відмови розглядати ідею єдиної зовнішньої цінності. Підтримка стійкої внутрішньої цінності грошей через регулювання їх кількості в обігу вимагає ретельних аналітичних і статистичних зусиль, і Менгер застерігає від довільного активного державного втручання у сферу грошового обігу. Перспективи дослідження вбачаються в площинах аналізу впливу закладених Менгером підходів до теорії грошей на теорії різних шкіл і феномена уявної подвійності підходу Менгера як фактора "роздвоєння" австрійської економічної школи.

Ключові слова: К. Менгер, функціональна теорія грошей, зовнішня і внутрішня цінність грошей.

C. Menger' Theory of the Value of Money

Kavaliou Aliaksandr; candidate of economic sciences, associate professor; Associate Professor of the Department of Management, Belarusian National Technical University (Minsk, Republic of Belarus); ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0172-6447>. Email: kavaliou.aliaksandr@gmail.com

Ковальов Олександр Васильович (kavaliou.aliaksandr@gmail.com); канд. екон. наук, доц.; доцент кафедри менеджменту, Білоруський національний технічний університет (Мінськ, Республіка Білорусь); ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0172-6447>.

Сфера наукових інтересів: методологія економічної науки, історія економічної думки, австрійська економічна школа, теорія та історія грошей, монетарна політика.

Цитування: Ковальов О. В. Теорія цінності грошей Карла Менгера. *Економічна теорія*. 2020. № 3. С. 107–119. <https://doi.org/10.15407/etet2020.03.107>

© О Ковальов, 2020

ISSN 1811-3141. *Економічна теорія*. 2020. № 3: 107–119

The aim of the article is a complex presentation of C. Menger's theory of the value of money. The main method was the content analysis of his little-known articles devoted both to monetary theory and to practical issues of monetary reform in Austria-Hungary. In accordance with existing classifications, Menger's theory of money may be defined as evolutionary according to the criteria of origin, functional according to the criteria of the nature of value, and psychological according to the criteria of factors of value change. It has been demonstrated that Menger's initial view of the source of the value of money in line with the substantial approach can be explained by combining it with an evolutionary approach to the origin of money and opposition to nominalism based on a rationalistic approach. Later, in the works of the 1890s, there is a shift towards functional approach, due, among other things, to the emergence of new economic phenomena. Menger's denial of the mechanistic version of the quantitative theory of money as inconsistent with the basic assumptions of the analysis is shown. Determining the essence of money by its position in the national economy, formed by the subjective actions of people, creates the basis for a psychological explanation of the change in the value of money. The article analyzes the concepts of the inner and outer value of money introduced by Menger into science and the reasons for refusing to consider the idea of a constant outer value. Maintaining a stable inner value of money by regulating its quantity in circulation requires careful analytical and statistical efforts, and Menger warns against arbitrary active government intervention in the sphere of money circulation. Research prospects are seen in the planes of analyzing the influence of the approaches to the theory of money laid down by Menger on the subsequent theories of various schools and the phenomenon of the seeming duality of Menger's approach as a factor of the bifurcation of the Austrian economic school.

Keywords: C. Menger, functional theory of money, outer and inner value of money.

Питання про місце і роль грошей у господарській системі є одним із центральних в економічній науці і ніколи не випадав з поля дискусій. Зростання інтересу до фінансових проблем в кінці XX – початку XXI століття, обумовлений в тому числі необхідністю пошуку адекватних інструментів політики, привів навіть до появи нових "шкіл" – наприклад, інформаційної теорії грошей і сучасної грошової теорії (ММТ – *modern monetary theory*). Однак ні їхні розробки, ні солідні сучасні підручники з фінансових питань взагалі не розглядають основні питання природи і вимірювання цінності грошей. Як правило, приділяється певна увага розумінню авторами суті і функцій грошей (що вирішується або в марксистському, або в еклектичному ключі залежно від країни написання), далі відбувається вбудовування грошей в макроекономічні моделі, а вже крізь цю призму аналізується вплив грошей на економіку з наголосом на ключову роль центральних банків у визначенні "правильної" кількості грошей і вибору інструментів для впливу на процентні ставки, випуск і зайнятість. Виглядає, що надійною основою економічної політики має служити комплексна теорія грошей, що включає сутність, походження грошей, природу їх цінності, причини її зміни і викликані цим наслідки, і тільки на цій базі визначає практичні рекомендації для монетарних регуляторів.

Основоположник австрійської економічної школи К. Менгер є одним із найбільш авторитетних авторів у грошовій теорії. У літературі його теорія найчастіше сприймається однобічно і зводиться до генезису грошей. Можливо, подібний погляд обумовлений тим, що в "Основах політичної економії" (Менгер, 2005) грошей присвячена тільки одна, остання глава, в якій окреслена еволюційна теорія походження

соціальних інститутів, проілюстрована якраз прикладом інституту грошей. Основні роботи з грошової проблематики були написані Менгером в 1890-і роки, але, за винятком націленої на розвиток ідей генезису органічних інститутів англomовної статті "Про походження грошей" (Menger, 1892a), вони не отримали широкої популярності. Друга написана ним для іноземного журналу стаття "Гроші як міра цінності", присвячена теорії цінності грошей, була опублікована французькою мовою в *Revue d'économie politique* (Menger, 1892b) – і залишалася малодоступною аж до її перекладу на англійську в 2005 році (Menger, 2005). Інші статті написані німецькою, і через недостатню поширеність цієї мови в економічній науці в поєднанні з фактичною забороною проникнення ідей австрійської школи в пруські університети після "спору про методи", залишалися доступними тільки в Австро-Угорщині. Статті ці в оригінальному вигляді, без перекладу, були включені Ф. Хайєком у 4-й том вибраних творів Менгера (Hayek, 1936). Серед них теоретичним підходом виділяється стаття "Гроші", написана для Словника наук про державу в 1892 році і двічі відкоригована для видань 1900 і 1909 років (Menger, 1909); інші присвячені різним практичним проблемам проведення грошової реформи в Австро-Угорщині.

Створена ситуація призвела до того, що в історії економічної думки спадщина Менгера досліджується загалом, як така (Caldwell, 1990; Нестеренко, 2012; Ковалёв, 2020a), а при аналізі його теорії грошей автори фокусуються на процесі їх походження (Hodgson, 1992; Ikeda, 2008; Semenova, 2014; Гогохія, 2016; Hansen, 2019). У роботах (Streissler, 2002; Chaloupek, 2003; Campagnolo, 2005) зачіпаються деякі аспекти теорії цінності грошей, однак лише фрагментарно. Метою цієї статті є комплексне представлення теорії цінності грошей К. Менгера.

Класифікація теорій грошей і джерело цінності грошей за Менгером

Неймовірна кількість теорій грошей (за поширеною думкою, вся економічна наука виросла з учення про гроші) для зрозумілого порівняння вимагає упорядкування, класифікації. Це тим більш актуально в сучасному світі, коли виникаючі феномени вимагають наукового осмислення – криптовалюта, монетарна політика з негативними номінальними ставками тощо. Проведення класифікацій вимагає виділення класифікаційних засад. Наприклад, Л. Мізес всі теорії поділяє на каталактичні і акаталактичні залежно від того, чи можуть вони бути вбудовані в "цілісну систему, чи реалістично описують процеси, породжувані економічною діяльністю людей" (Мизес, 2012. С. 497). Не заперечуючи підхід загалом, відзначимо, що серед акаталактичних теорій зустрічаються ті, які в багатьох аспектах солідаризуються з каталактичними, а прихильники спільного каталактичного підходу до аналізу економіки в теорії грошей використовують різні посили. Вважаємо, що для детальнішого перегляду теорій доцільно використовувати такі засади класифікації, як погляди на походження грошей, на природу цінності грошей і на причини коливання цінності грошей.

Найбільшої згоди економісти досягли відносно першої класифікації, розділяючи всі теорії на дві великі групи: раціоналістичну і еволюційну. Прихильники першої вважають, що гроші є винаходом людського розуму, після чого були імплементовані в господарську діяльність або за спільною згодою людей, або рішенням влади, і виводять свої погляди з "Нікомахової етики" Аристотеля: "... за загальною домовленістю з'явилася монета; тому й ім'я їй "номісма", що вона існує не за природою, а по встановленню (номоі) і в нашій владі змінити її або вивести з ужитку" (Аристотель, 1983. С. 156). Звичайно ж, походження грошей та монети – це різні явища, підмінити одне іншим неприпустимо, але в "Політиці" Аристотель стверджує ще більш явно: "[люди] дійшли згоди давати і отримувати при взаємному обміні щось таке, що, представляючи саме по собі вартість, було б разом з тим цілком зручніше в життєвому побуті" (Аристотель, 1983. С. 390). Нерозв'язна логічна проблема пояснення того, яким саме чином відбулося укладання загальної угоди між людьми, підштовхнуло розвиток раціоналістичної традиції в русло звеличення ролі держави у виникненні грошей, втілюючись у результаті в хартальну теорію Г. Кнаппа, всебічний аналіз якої зробив О. Дубяньський (2015). Що стосується еволюційної теорії, то вона подає походження грошей як природний спонтанний еволюційний процес, обумовлений економічним інтересом господарюючих суб'єктів у пошуку засобу обігу, що знижує витрати обміну. Менгер вважається найяскравішим представником цього напряму, оскільки йому першому вдалося показати умови і логіку цього процесу. При цьому він не відмовляє державі в удосконаленні грошової системи на більш пізніх щаблях її розвитку (Ковалёв, 2020b).

Щодо питання природи цінності грошей вдалою класифікацією видається запропонована З. Каценеленбаумом (1928), який розділив теорії на 5 груп.

1. Абстрактно-номіналістична виходить з того, що гроші являють собою лічильну одиницю; самі по собі вони не є благом, а тільки лише свідоцтвом на отримання благ; це свого роду лічильна одиниця, позбавлена власної цінності.

2. Державно-номіналістична (хартальна), найбільш яскраво представлена Кнаппом, також вважає гроші умовною лічильною одиницею і зводить походження цінності грошей до функції узаконеного платіжного засобу, підкреслюючи правовий характер грошей і вважаючи, що лише хартальність (надання державою якомусь грошовому знаку сили) забезпечує гроші вартістю.

3. Боргова теорія, або теорія довіри, зводить гроші до боргів: гроші – борговий цінний папір, кредитний знак відносно того, що їхній власник надав послуги суспільству і має право на зворотну компенсацію від суспільства. Гроші виступають "квитанцією на отримання благ", вони користуються довірою, яка і виступає основою їхньої цінності: до тих пір, поки їх згодні приймати як платіж, вони мають цінність.

4. Товарно-металева теорія вирішує питання про природу цінності грошей, прирівнюючи її до цінності субстанції грошей – грошового матеріалу (в цьому сенсі більш коректно називати цю теорію *субстанційною*, що дозволить на рівні дефініції вийти за рамки металів).

Оскільки несуттєво, чим визначається цінність матеріалу – витратами праці, сумою витрат чи граничною корисністю – а важливо лише те, що цінність матеріалу обумовлює цінність грошей, теорія ця, виникнувши як протипава номіналізму, об'єднує і Тюрго, і класичну політекономію, а на думку Каценеленбаума, – і Маркса (в частині металевих грошей), і Менгера (Каценеленбаум, 1928. С. 33).

5. Функціональна теорія виводить цінність грошей з феномена корисності і рідкості, причому корисність грошей виникає з виконання ними найважливішої народногосподарської функції засобу обігу. Вперше такий підхід був сформульований у Дж. Ло, що розділив попит на срібло як на метал як такий і як на гроші – і який пояснив наявність цього додаткового попиту додаткової цінності грошей, відмінної від цінності матеріалу. Ця теорія дозволяє пояснити природу цінності грошей в рамках будь-якого типу обігу – металевого, паперового, записів на рахунках тощо; була розвинена в роботах Зіммеля, Маркса (щодо паперогрошового обігу), Гельферіха, Візер, Мізеса – і послужила основою кількісної теорії в подальшій класифікації.

Звісно ж, що і Маркс, і Менгер, проживаючи у світі стійкого паперового обігу, не могли залишатися на позиціях наївного металізму. Маркс цілком усвідомлює подвійність джерела природи цінності грошей відносно металевих грошей: з одного боку, цінність золота походить від звичайного предмета споживання (наприклад, як засобу для пломбування зубів) або як сировини для виробництва ювелірних виробів; з іншого – впливає зі специфічних суспільних функцій золота як загального еквівалента (Маркс, 1983. С. 79, 100).

Менгер же в ранніх роботах поділяє позицію субстанціональної теорії, хоча і віддає певну данину важливості функції засобу обігу у формуванні цінності грошей, але з часом дедалі більше висловлюється на користь функціональної теорії. Так, в "Основах", пояснюючи логіку процесу відбору грошового товару на основі здатності товарів до збуту, він підкреслює, що з усвідомленням людьми переваг володіння ліквідним товаром на нього *виникає додатковий попит*, пов'язаний не з його споживчими властивостями, а з потенційною роллю *посередника в обміні* (Менгер, 2005. С. 259–261) – той самий додатковий попит на "товар як гроші", про який говорять і Ло, і Маркс, і Мізес (2012. С. 103–104). Пізніше, в якийсь момент логічного часу, у свідомості людей характер грошей як корисного металу зникає, в них бачиться тільки характер мінового посередника, але **"сила звички ... забезпечує грошам купівельну силу навіть і там, де на характер їх як корисних металів безпосередньо не звертають уваги"** (Менгер, 2005. С. 265). Проте "зрозуміло, що купівельна сила грошей зникла б одразу зі звичкою, що лежить в її основі, якби вони з якоїсь причини позбулися свого характеру корисних металів" [там само].

Вважаємо, що перевага субстанціонального трактування в ранніх роботах притаманна Менгеру з двох причин. По-перше, це корелює з його поглядом на генезис грошей: товарна субстанція мала істотний вплив на результат боротьби між товарами першої необхідності і предметами прикрас (від черепашок до благородних металів) за право виконувати функції грошей. Грошима стає товар з відносно стійкою

вартістю. Ненаситність потреби в прикрасах "відтягувала" початок дії щодо них закону зменшення граничної корисності / цінності і сприяла стійкості цінності золота і срібла, розширюючи їх здатність до збуту.

По-друге, еволюцію наукової думки Менгера важливо розглядати в контексті наукових суперечок. Включення до статті "Гроші" елементів, які виглядають як посилення обліку свідомого "державного" начала на процес еволюції грошей, могло бути поступками новій історичній школі в рамках Суперечки про методи (Semelova, 2014 року), деяким зближенням позицій при безумовній вірності базовому підходу до виникнення соціальних інститутів як спонтанних порядків. Таке трактування цілком вписується в загальну динаміку суперечок про методи (В. Автономов, Ю. Автономов, 2016).

Підкреслюючи субстанціональну природу цінності грошей, Менгер протиставляє цей підхід номіналізму: саме проти уявлень, що гроші – лише умовний знак, який не має власної цінності, спрямована його полеміка: "... при високорозвиненому обороті гроші сприймаються багатьма господарюючими суб'єктами тільки як знак. Але безсумнівно, що це легко пояснювана омана" (Менгер, 2005. С. 265). У статті "Гроші", дискутуючи з номіналістами, Менгер стверджує: "Гроші (незважаючи на визнання їх особливості серед інших об'єктів обороту, особливо як функції опосередкування обороту товарів і капіталу) – це об'єкт обороту, який отримує свою ринкову цінність з тих самих причин, що й інші об'єкти обороту: металеві гроші – від цінності їхнього матеріалу і карбування; грошові сертифікати ... як й інші папери на пред'явника, що знаходяться в обігу, – від цінності юридичних вимог, пов'язаних з володінням ними. Гроші – це не аномалія в економіці, не знак обороту, не просто знак вартості" (Menger, 1909. Р. 23). Цінність паперових грошей тут ще тримається на металі, представниками якого в обороті вони є.

Однак у роботах, присвячених практичним проблемам грошового обігу, Менгер відступає від цієї позиції. У грошовому обігу Австро-Угорщини виникла ситуація дизажіо монет до цінності субстанції – срібна монета коштувала значно більше, ніж кількість металу, що міститься в ній. У статті "Купівельна спроможність гульдена" розбіжність номінальної і субстанціональної цінності монети Менгер пояснює урядовою заборонаю на чеканку монети в умовах падіння світової ціни на срібні злитки і відзначає появу особливого типу цінності, заснованої на рідкості, для карбованого австрійського срібла і грошових знаків, що представляють його (Menger, 1889. Р. 120).

Обмеження випуску паперових грошей при зростанні потреб господарського обороту сприяло зміцненню паперових гульденів не тільки до срібла, а й до золота: в 1887 р. за 100 золотих давали 125,25 паперових, в 1888 р. — 122,87, в 1889 р. — 118,58, в 1890 р. — 115,48 і в 1891 р. — 115,83 (Ebeling, 2009. Р. 16). У статті "Внесок у валютну проблему" Менгер підсилює пояснення виниклого феномена і ставить проблему: "У наявній штучно створеній ситуації купівельна спроможність гульдена визначається співвідношенням засобів в обороті до потреб господарської системи" (Menger, 1892с. Р. 174), "ми маємо засоби обігу, оборотна цінність (Verkehrswert) яких у кінцевому рахунку

визначається не металевою цінністю їх власної чи якої-небудь іншої монети, але яка являє собою початкову цінність, пов'язану з рідкістю" (Menger, 1892с., цит. за Дубянский, 2015), "я не хочу робити теоретичні висновки з цього факту, але чи не повинен такий стан справ привести до перевірки панівних золотих теорій?" (Menger, 1892с. Р. 174).

Зрештою, участь Менгера як експерта в дебатах про грошову реформу включала питання про кількість грошей в обігу і структуру грошової маси (Chaloupek, 2003) – і навіть сама постановка проблеми розрахунку необхідного для звернення кількості "неповноцінних" грошей (мова про срібні і паперові гроші за золотого стандарту при неповному покритті) свідчить, що її розробник розділяє функціональний підхід до природи цінності грошей, вважаючи, що цінність грошей буде визначена співвідношенням корисності, заснованої на виконанні функції засобу обігу, і рідкості.

Проблема вимірювання цінності, нейтральності та "правильної" кількості грошей

Заінтересованість суб'єктів економіки в стійких грошах визначається декількома факторами: по-перше, необхідністю мати тверду основу для господарського розрахунку; по-друге, необхідністю зберегти в реальному обчисленні зафіксовані в номіналі кількісні відносини в осях "боржник-кредитор"; нарешті, зниженням витрат "дослідження" ринку. Цінність грошей інтуїтивно, з точки зору практичного досвіду, визначається як їх купівельна спроможність щодо товарів. Класифікація грошових доктрин з питання про причини коливання цінності грошей, про фактори, що пояснюють існуючий рівень купівельної спроможності грошей в той чи інший момент часу, розділяє теорії на дві групи. Одна вважає, що за причинами коливання товарних цін стоять тільки зміни умов виробництва і збуту товарів. Переважно до цієї групи належать ті, хто поділяють ідею грошей як знака, у якого відсутня самостійна цінність, номіналісти і прихильники державної / хартальної теорії. Звісно ж, що зводить проблему зміни цінності грошей тільки до причин, які лежать "на боці" товарів, і позбавляти самі гроші впливу на їхню цінність, є методологічно невірним. Друга група вважає, що коливання купівельної спроможності грошей залежать і від причин, що лежать на боці самих грошей. У ній також можна виділити різні погляди. Частина пояснює зміну цінності грошей змінами у витратах виробництва (Н.У. Сеніор, К. Маркс стосовно металевих грошей). Неважливо, чим саме визначаються витрати – суспільно необхідними витратами праці або граничними витратами видобутку золота на гіршому з рудників, – але ця група теорій не тільки не пояснює цінність паперових грошей за відсутності обміну на метал, а й потрапляє в логічну пастку. Витрати на виробництво одиниці металу залежать від необхідного для обслуговування товарного обігу обсягу грошового матеріалу, а обсяг цей залежить від цінності (і витрат виробництва) одиниці металу. Інша частина належить до традиції кількісної теорії грошей, що веде початок від Ж. Бодена, що включає практично всіх представників класичної школи, а в частині паперового обігу та К. Маркса, розвиненою до знаменитого рівняння обміну І. Фішером. Головний недолік механістичного напрямку кількісної теорії, від-

повідно до якого встановлюється пряма залежність між кількістю грошей і рівнем цін, полягає в тому, що частині товарної маси, яка надійшла в оборот, протиставляється частина грошової, що також надійшла в оборот – ті самі частини, які знаходяться зараз **поза оборотом**, вилучені з аналізу. Крім того, осторонь залишається причинно-наслідковий аналіз: яким саме чином збільшення кількості грошей веде до їх знецінення? Відмова від механістичного "математичного" рішення дозволив прихильникам "психологічного" варіанта кількісної теорії, переважно представникам австрійської школи економіки (Каценеленбаум, 1928), побудувати переконливе внутрішньо логічне пояснення коливань цінності грошей на основі суб'єктивних оцінок, яке прийняло остаточного вигляду у Л. Мізеса (2012). Наскільки Менгер як засновник школи створив заділ для такого підходу?

Описаний вище аргумент про те, що викликаний заборорою на чеканку срібних гульденів за приватними замовленнями штучний дефіцит коштів обороту став причиною підтримки купівельної спроможності грошей при нижчій ціні срібла (Menger, 1889), передбачає концепцію внутрішньої і зовнішньої цінності грошей, що з'явиться через три роки (Menger, 1892b; 1909), імплементовану в наукову економічну літературу саме Менгером (Мизес, 2012. С. 124).

Менгер відмовляє грошам в існуванні якоїсь внутрішньої сутності – і характер, і сутність грошей визначаються їхнім місцем у народному господарстві, функціями в товарообігу, і формуються мільярдами рішень економічних суб'єктів, в результаті яких виникає соціальний інститут грошей: "саме по собі нічого не існує. Ні матеріал, ні технічні властивості чи зовнішня форма, ні навіть акти волі з боку влади" самі по собі не створюють грошей (Menger, 1909. Р. 92). Це міркування Менгер підсилює, поставивши під сумнів правильність висунення як основної функції грошей вимірювання мінової вартості товарів відповідно до власної обмінної вартості грошей. Такий підхід передбачає, що цінність грошей є відомою величиною, тоді як цінність товарів в обміні має бути зафіксована через вимірювання останніх щодо грошей. Помилковість цього підходу заснована на двох непорозуміннях:

- кожному товару визначається наявність деякої постійної величини цінності, з якою він вступає в обмін. Насправді мінова цінність – співвідношення, яке встановлюється між двома товарами (або товарами і грошима) і залежне від факторів, не ізольованих в самих товарах, а які знаходяться поза них, – таких, як співвідношення попиту і пропозиції або потребою і доступною кількістю товару;

- допускається можливість вимірювання цієї кількості "внутрішньої цінності" товару в порівнянні з кількістю цінності, "що міститься" в грошовій одиниці. Насправді для порівняння товару з грошима оцінювач вже повинен знати ринкові ціни товарів – "отже, функція грошей як міри вартості в її єдино прийнятному значенні передбачає попереднє знання обмінних відносин, що існують між товарами і грошима" (Menger, 2005. Р. 247). Крім того, життєвий досвід підкреслює, що ніякої єдиної ціни товару в грошах не існує – існують як мінімум ціна, за якою можна купити товар, і ціна, за якою можна продати.

Оскільки рух цін визначається причинами, залежними від товарів, і причинами, залежними від грошей, Менгер виділяє зовнішню і внутрішню цінність грошей. **Зовнішня** визначається за аналогією з зовнішньої міноюю вартістю товарів як відображення цінності грошей в певних товарах, на які гроші можуть бути обміняні, – і в зв'язку з цим виникають питання "чи змінюється зовнішня цінність грошей" і "чи може вона бути виміряна?" Вимірювання руху зовнішньої цінності товарів за Менгером є нерозв'язним завданням, оскільки являє собою не тільки статистичне завдання (збір інформації про рух цін, зведення різних товарів до єдиної якості), але повинна враховувати постійно мінливі пропорції витрат на товари, тобто зміна купівельної спроможності неоднаково для домашніх господарств з різними складами споживання: "не існує міри зовнішнього руху цінності грошей" (Menger, 2005. Р. 250). Звичайно, надання деяких усереднених ваг різноманітних благ дозволить розрахувати зміну якоїсь "середньої" купівельної спроможності грошей – але Менгер підкреслює суб'єктивний характер її оцінок у різних людей. Він не розвиває ідею до визначення цими оцінками цінності грошей на основі "вчорашнього" рівня цін, що зробить Мізес, однак і дорікати Менгеру в тому, що він не торкається проблеми визначення факторів об'єктивної міноюю цінності грошей, є зайвим (Мізес, 2012. С. 117).

Внутрішня цінність грошей стосується впливу саме грошових факторів на зміну цін товарів. Менгер не дає "статичного" визначення внутрішньої цінності, називаючи проблему "рухом (курсив мій. – О.К.) внутрішньої цінності" (Menger, 2005. Р. 249). Якщо обмінне відношення між двома товарами (ціна) визначається елементами, що залежать від обох сторін, то модифікувати співвідношення можуть тільки чинники одної сторони. При цьому гроші не є винятком, хоча часто люди не усвідомлюють цього: "... широка публіка робить помилки щодо внутрішньої цінності грошей ... розцінюючи гроші як такі, що мають незмінну внутрішню цінність" (Menger, 2005. Р. 253). У "Висловлювання комітету з грошового питання" Менгер повторює цей аргумент: "... ми всі, а не тільки панове з банків ... робимо помилку, ігноруючи зміну цінності грошей ... підтримуючи юридичну фікцію цінності грошей, тоді як вони змінюються в цінності так само, як й інші товари" (Menger, 1892d. Р. 284). На сьогоднішній макроекономічній мові ця теза Менгера звучала б як схильність господарюючих суб'єктів до грошової ілюзії, що веде до систематичних помилок в економічному мисленні (Menger, 1909. Р. 81). Ця ілюзія легко розкривається простим аналізом зміни кількості грошей в порівнянні з потребами в них господарського обороту. Менгер відмовляє в можливості досліджувати зміну цінності грошей статистичним апаратом: однозначно пояснити це явище можна лише в разі однакової за напрямом і величиною зміни цін усіх товарів. Чим менш однорідні коливання цін, тим менш імовірним стає пояснення, а розрахунок зміни деякого *index number* (середнього рівня цін) як вимірювача не зовнішньої, а внутрішньої цінності грошей також незадовільний. Вважати, що збільшення і зменшення цін на різні товари нейтралізуються – і "залишок" відображає зміну внутрішньої цінності грошей, помилково, оскільки зміни товарних цін можуть відбуватися з

причин, які лежать і на стороні грошей, і на стороні самих товарів, і, наприклад, односпрямовані зміни попиту і пропозиції будуть нейтралізуватися в ціні певного товару, але ніяк не впливати на ціни інших. При цьому Менгер вважає можливим визначення зміни внутрішньої цінності грошей – на його думку, це *аналітична* проблема, яка має бути побудована на загальній теорії формування цін за допомогою точного аналізу факторів, що визначають ціни і лежать на стороні як товарів, так і грошей (Menger, 2005. Р. 257).

Наслідком викладених теоретичних міркувань є рішуча відмова Менгера від ідеї "штучної побудови деякої сталої міри *зовнішньої* цінності товарів" як хибної, але підтримка ідеї можливості підтримки стійкої внутрішньої цінності грошей монетарною владою: "Не існує жодної речі, чия внутрішня мінова цінність є незмінною за своєю природою, але є деякі, чия цінність можливо зробити незмінною, наприклад, через регулювання кількості, що надходить на ринок. Це особливо стосується засобів обміну, які законодавчий орган змушує всіх отримувати як оплату, і обіг яких може регулюватися"; "Держава або група держав можуть визначати кількість грошей, яку вони випускають, отже, сама ідея товару, внутрішня цінність якого назавжди залишиться на одному рівні, сама по собі не є суперечливою" (Menger, 2005. Р. 258).

Що стосується кількісної теорії грошей, то Менгер прямо вказує на її безглуздість, оскільки на розгляд приймається тільки та частина грошової маси, яка безпосередньо залучена в оборот, осторонь же залишається інша частина, яка використовується "у вигляді резервів різного типу – для забезпечення проти невизначеності майбутнього" (Menger, 1909. Р. 110). Очевидно, що такі ненадійні дані не дозволяють строго розрахувати ні швидкість обігу грошей, ні кількість грошей, необхідну для обігу.

Висновки

Із аналізу можна зробити низку висновків:

- по-перше, Менгер однозначно переходить на позицію функціональної природи цінності грошей, причому як для паперових, так і для металевих. У разі нестачі золотих грошей для підтримання стійкості внутрішньої цінності грошей він допускає ходіння в обороті срібла і навіть паперових грошей: "Добрі гроші, які необхідні для впорядкованої торгівлі в країні, надають цінність поганим грошам, що циркулюють поряд з ними. Золото визначає цінність в одночасному обігу поганих грошей, поки існує вузько обмежена кількість цих поганих грошей" (Menger, 1892d. Р. 247). При цьому, звичайно ж, вказівка на незначний обсяг неповноцінних грошей суперечить думці, що "Менгер вітає поступове звільнення грошей від металевої основи" (Chaloupek, 2003);

- по-друге, відмова розглядати ідею єдиної зовнішньої цінності грошей базується на суб'єктивності оцінок грошей через різні споживчі "кошиків" – і в цьому сенсі він показує як мінімум необхідну умову відповіді на питання про об'єктивну мінову цінність грошей;

- по-третє, слід погодитися з О. Дубянським (2015) в тому, що Менгер демонструє готовність аналізувати нововиниклі явища господарського життя, "не відгороджуючись від них догматами своєї теорії". Уточнити слід тільки те, що ніяких догматів і не було, оскільки теорію

цінності грошей він формулює саме на початку 1890-х років – і вона не суперечить теорії спонтанного походження інституту грошей;

- допущення активного державного втручання у сферу грошового обігу на перший погляд здається, що не відповідає загальному підходу Менгера і австрійської школи до ролі держави в економіці. Справді, Менгер був набагато поміркованішим відносно політики невтручання в порівнянні з більш пізніми представниками школи (Ковалёв, 2020а), але щодо визначення "правильної" кількості грошей (що розуміється як те, що забезпечує сталу внутрішню цінність) він обумовлює теоретичні і практичні складності: необхідність чітко і точно розрізнити фактори зміни товарних цін, що має на увазі знання причин і ланцюжки подій, в результаті яких відбуваються їх зміни. Ж. Кампаньоло задається питанням: чи не мав на увазі Менгер "те, що сьогодні ми називаємо запобіганням інфляції?" (Campagnolo, 2005. Р. 241). Звісно ж, що таке трактування цілком допустиме, проте прихильників використовувати інструменти регулювання грошової маси для досягнення сталості зовнішньої цінності грошей в практичних цілях (наприклад, у відносинах боржників та кредиторів) Менгер застерігає: "Коливання світових цін на дорогоцінні метали менш небезпечні, ніж регулювання внутрішньої мінової цінності грошей урядами або громадськими та політичними партіями" (Menger, 1909. Р. 86–87).

Література

1. Автономов В.С., Автономов Ю.В. (2016). Общая теория "споров о методах" в экономической науке. *Общественные науки и современность*. № 4. С. 5–20.
2. Аристотель (1983). Сочинения: в 4-х т. Т. 4. Москва: Мысль. 830 с.
3. Гогохия Д. Ш. (2016). Теория денег: от К. Менгера до Дж.М. Кейнса. *Вестник ИЭ РАН*. № 6. С. 76–90.
4. Дубянский А. Н. (2015). Государственная теория денег Г. Кнаппа: история и современные перспективы. *Вопросы экономики*. № 3. С. 109–125. <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2015-3-109-125>
5. Каценеленбаум З. С. (1928). Учение о деньгах и кредите. 4-е изд. Москва: Экономическая жизнь. 520 с.
6. Ковалёв А.В. (2020а). К оценке теоретической эволюции Менгера, или Сюжет о "четырёх" Менгерах. *Журнал Новой экономической ассоциации*. № 1 (45). С. 44–63. <https://doi.org/10.31737/2221-2264-2020-45-1-2>
7. Ковалёв А.В. (2020b). К вопросу о теории происхождения денег К. Менгера. *Вестник Института экономики РАН*. № 4. С. 137–151.
8. Маркс К. (1983). Капитал. Критика политической экономии. т. 1. Москва: Изд-во политической литературы. 905 с.
9. Менгер К. (2005). Основания политической экономии. В кн.: Менгер К. Избранные работы. Москва: Территория будущего. С. 59–286.
10. Мизес Л. (2012). Теория денег и фидуциарных средств обращения. В кн.: Мизес Л. Теория денег и кредита. Челябинск: Социум. С. 3–529
11. Нестеренко Е. П. (2012). Карл Менгер: учёный-теоретик, наставник, основатель австрийской традиции. *Економічна теорія*. № 2. С. 72–84.
12. Caldwell, B.J. (Ed.). (1990). Carl Menger and His Legacy in Economics (Annual Supplement to Vol. 22. History of Political Economy). Durham, NC and London: Duke University Press.
13. Campagnolo, G. (2005). Carl Menger's "Money as Measure of Value": An Introduction. *History of Political Economy*. Vol. 37:2. Р. 233–243. <https://doi.org/10.1215/00182702-37-2-233>
14. Chaloupek, G. (2003). Carl Menger's Contributions to the Austrian Currency Reform Debate (1892) & His Theory of Money. Paper presented to the 7 ESHET

Conference, Paris (30.01-01-02.2003). URL: www.chaloupek.eu/explorer/-Mengeroncurrencyreform.doc.

15. Ebeling R.M. (2009). Austria-Hungary's Economic Policies in the Twilight of the "Liberal" Era: Ludwig Mises' Writings on Monetary and Fiscal Policy before the First World War. URL: <https://econfaculty.gmu.edu/pboettke/workshop/spring09/-Ebeling.pdf>.

16. Hansen, K. (2019). The Menger-Mises Theory of the Origin of Money – Conjecture or Economic Law? *The Quarterly Journal of Austrian Economics*. Vol. 22. No. 1. P. 26–48. <https://doi.org/10.35297/qjae.010017>

17. Hayek F.A. (ed.). (1936). The collected works of Carl Menger. Vol. IV. London: Percy Lund, Humphries & Co. Ltd. 332 p.

18. Hodgson, G.M. (1992). Carl Menger's theory of the evolution of money: Some problems. *Review of Political Economy*. Vol. 4 (4). P. 396–412. <https://doi.org/10.1080/09538259200000026>

19. Ikeda, Y. (2008). Carl Menger's monetary theory: A revisionist view. *The European Journal of the History of Economic Thought*. Vol. 15(3). P. 455–473. <https://doi.org/10.1080/09672560802252347>

20. Menger, C. (1889). Die Kaufkraft des Geldes österreichischer Währung. In: Hayek F.A. (ed.). The collected works of Carl Menger. Vol. IV. P. 117–124.

21. Menger, C. (1892a). On the Origin of Money. *Economic Journal*. Vol. 2. P. 239–255, reprinted by Ludwig von Mises Institute, 2009.

22. Menger, C. (1892b). La monnaie mesure de valeur. *Revue d'économie politique*. No 6. P. 159 – 175.

23. Menger, C. (1892c). Beiträge zur Währungsfrage in Oesterreich-Ungarn (1892). In: Hayek F.A. (ed.). The collected works of Carl Menger. Vol. IV. P. 125–187.

24. Menger, C. (1892d). Aussagen in der Valutaenquete. In: Hayek F.A. (ed.). The collected works of Carl Menger. Vol. IV. P. 225–286.

25. Menger, C. (1909). Geld. In: Hayek F.A. (ed.). The collected works of Carl Menger. Vol. IV. P. 1–124.

26. Menger, C. (2005). Carl Menger's "Money as Measure of Value". *History of Political Economy*. Vol. 37. No 2. P. 245–261. <https://doi.org/10.1215/00182702-37-2-245>

27. Semenova, A. (2014). Carl Menger's theory of money's origins: Responding to revisionism. *European Journal of the History of Economic Thought*. Vol. 21. No. 1. P. 107–141.

28. Streissler, E.W. (2002). Carl Menger's article 'Money' in the history of economic thought. In M. Latzer and S.W. Schmitz (Eds.), *Carl Menger and the Evolution of Payments Systems: From Barter to Electronic Money*. Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar. P. 11–24.

Надходження до редакції 25 серпня 2020 р.

References

1. Avtonomov, V. S., Avtonomov, Yu. V. (2016). A General theory of methodenstreits in economic science. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost - Social Sciences and Contemporary World*, 4, 5-20 [in Russian].

2. Dovatur, A. I. (Ed.) (1983). Aristotle. Writings, vol. 4. Moscow: Mysl [in Russian].

3. Gogokhia, D. Sh. (2016). Theory of Money: from K. Menger to J.M. Keynes. *Vestnik IE RAN - Herald of IE RAS*, 6, 76-90 [in Russian].

4. Dubyansky A. N. (2015). G. Knapp's state theory of money: history and current perspectives. *Voprosy Ekonomiki - Economic Issues*, 3, 109-125. <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2015-3-109-125> [in Russian].

5. Katzenelenbaum, Z.S. (1928). Studies on money and credit. 4th ed. Moscow: Ekonomicheskaya Zhizn [in Russian].

6. Kavaliou, A. V. (2020a). On the evaluation of the Menger's theoretical evolution, or Story on "Four Mengers". *Zhurnal Novoj Ekonomicheskoy Associacii - Journal of New Economic Association*, 1 (45), 44-63. <https://doi.org/10.31737/2221-2264-2020-45-1-2> [in Russian].

7. Kavaliou, A.V. (2020b). To the issue of the Carl Menger's theory of the origin of money. *Vestnik IE RAN - Herald of IE RAS*, 4, 137-151 [in Russian].

8. Marx, K. (1983). Capital. The critique of the political economy. Vol. 1. Moscow: Izd. politicheskoy literatury [in Russian].
9. Menger, C. (2005). Principles of Economics. In Menger, C. Selected Works. Moscow: Izd. dom "Territorija budushchego" [in Russian].
10. Mises, L. (2012). Theory of money and fiduciary media. In Mises, L. Theory of money and credit. Chelyabinsk: Sotsium [in Russian].
11. Nesterenko, O.P. (2012). Carl Menger: Theoretic Scientist, Tutor, and Founder of the Austrian Tradition. *Ekon. teor. - Economic theory*, 9 (2), 72-84 [in Russian].
12. Caldwell, B. J. (Ed.). (1990). *Carl Menger and His Legacy in Economics* (Annual Supplement to Vol. 22 History of Political Economy). Durham, NC and London: Duke University Press.
13. Campagnolo, G. (2005). Carl Menger's "Money as Measure of Value": An Introduction. *History of Political Economy*, 37:2, 233-243. <https://doi.org/10.1215/00182702-37-2-233>
14. Chaloupek, G. (2003). Carl Menger's Contributions to the Austrian Currency Reform Debate (1892) & His Theory of Money. Paper presented to the 7 ESHET Conference, Paris (30.01-01-02.2003). Retrieved from www.chaloupek.eu/explorer/Mengeroncurrencreform.doc
15. Ebeling R.M. (2009). Austria-Hungary's *Economic Policies in the Twilight of the "Liberal" Era: Ludwig Mises' Writings on Monetary and Fiscal Policy before the First World War*. Retrieved from <https://econfaculty.gmu.edu/pboettke/workshop/spring09/Ebeling.pdf>
16. Hansen, K. (2019). The Menger-Mises Theory of the Origin of Money - Conjecture or Economic Law? *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, 22: 1, 26-48. <https://doi.org/10.35297/qjae.010017>
17. Hayek, F.A. (ed.). (1936). The collected works of Carl Menger, vol. IV. London: Percy Lund, Humphries & Co. Ltd.
18. Hodgson, G. M. (1992). Carl Menger's theory of the evolution of money: Some problems. *Review of Political Economy*, 4:4, 396-412. <https://doi.org/10.1080/09538259200000026>
19. Ikeda, Y. (2008). Carl Menger's monetary theory: A revisionist view. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 15: 3, 455-473. <https://doi.org/10.1080/09672560802252347>
20. Menger, C. (1889). Die Kaufkraft des Geldes österreichischer Währung. In Hayek, F.A. (ed.). The collected works of Carl Menger, IV, 117-124.
21. Menger, C. (1892a). On the Origin of Money. *Economic Journal*, 2, 239-255, reprinted by Ludwig von Mises Institute, 2009. <https://doi.org/10.2307/2956146>
22. Menger, C. (1892b). La monnaie mesure de valeur. *Revue d'économie politique*, 6, 159-175 [in French].
23. Menger, C. (1892c). Beiträge zur Währungsfrage in Oesterreich-Ungarn (1892). In: Hayek, F.A. (ed.). The collected works of Carl Menger, vol. IV, 125-187.
24. Menger, C. (1892d). Aussagen in der Valutaenquete. In Hayek, F.A. (ed.). The collected works of Carl Menger, vol. IV, 225-286.
25. Menger, C. (1909). Geld. In: Hayek, F.A. (ed.). The collected works of Carl Menger, vol. IV, 1-124.
26. Menger, C. (2005). Carl Menger's "Money as Measure of Value". *History of Political Economy*, 37:2, 245-261. <https://doi.org/10.1215/00182702-37-2-245>
27. Semenova, A. (2014). Carl Menger's theory of money's origins: Responding to revisionism. *European Journal of the History of Economic Thought*, 21:1, 107-141. <https://doi.org/10.1080/09672567.2012.683017>
29. Streissler, E.W. (2002). Carl Menger's article 'Money' in the history of economic thought. In Latzer, M. and Schmitz, S.W. (Eds.). *Carl Menger and the Evolution of Payments Systems: From Barter to Electronic Money*. Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar, 11-24.

Received August 25, 2020